

**«КРАТКОЕ ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ВЕНГРИИ»
ІРИНЕЯ ФАЛЬКОВСЬКОГО**

Фальковський Іван Якимович, чернече ім'я Іриней. Народився 28 травня 1762 року в селі Білоцерківня Пирятинської сотні Лубенського полку (тепер Пирятинського району Полтавської області) у сім'ї священника о. Якіма Фальковського. Єпископ Чигиринський, Смоленський і Дорогобузький, науковець і письменник. Упродовж двадцяти одного року викладав у Києво-Могилянській академії алгебру, геометрію, астрономію, архітектуру, математику, гідравліку, оптику, історію, географію, поезику, німецьку і латинську мови, а також філософію і теологію. У 1803–1804 роках — ректор Києво-Могилянської академії. Помер 29 квітня 1823 року у місті Києві.

У 1774 році в Токаю створюється комісія, завданням якої було займалася заготовкою і постачанням до імператорського двору угорського вина, що «почиталось тогдa во всеї Европѣ лучшим и потреблялось всюду въ огромном количествѣ, пока не было вытеснено шампанским» [2, с. 95]. Для задоволення духовних потреб російської спільноти обрали отця Юстина Фальковського.

Фальковський детально описує побут в Токаю. Жили Фальковські в дерев'яній кімнатці з двома дуже маленькими вікнами; кімната ця прилягала до церкви і з'єднувалася з нею вузькими дверима. Церква, — пише він далі, — також не була надто простора, а оскільки дах церкви і кімнати був єдиним, то й висота стелі була малою. Фальковський наголошує, що від самого початку перебування в Угорщині вони не могли звикнути до погодних умов, звичаїв і населення в новому середовищі: «...наипаче потому что мы всѣ от перемѣны воздуха и воды сдѣлались больными. Сверх же того и тамошніе жители безпокоили нас, желая нас выгнать из того двора, в котором жили мы» [4, с. 14]. Через те, — пише він далі, — вони були змушені знайти для себе інше помешкання. В одному з листів, точніше, в уривку листа до своїх друзів з Києво-Михайлівського монастиря Іриней Дорошенка і Фауста Каневця, батько Фальковського так описує свій побут в Токаю: «...прошлаго года, три или четыре мѣсяцы спустя по приѣздѣ нашем в Токай, так для нас воздух здѣшній показался нездоровым, что мы всѣ больны были на горячку да на лихорадку, и иные из детей моих по шесть и по восемь недѣль в болѣзни оной без надежды почти живота страдать принуждены были; однак по благости Божій всѣ теперь в первобытное пришли здравыѣ...» [4, с. 8зв.]. Далі Юстин описує саме місто Токай: начебто все його тут задовольняє, от тільки мають вони проблему із при звичанням до тамтешніх мешканців: «...с здѣшними жителями, яко с иновѣрными, ужиться никак не могу; а жители города сего по большей часть суть паписты, лютеране, кальвинисты, кромѣ немногих русняков униатов, венгерскаго языка употребляющих, да малого числа греков, в купчествѣ упражняющихся» [4, с. 16].

До речі, саме в грека-купця Кефали вони з серпня почали винаймати нове помешкання після того, як їх вигнали із попереднього. В іншому листі до сина Юстин пише: «А каково мы с здѣшними ужылись жителями, болѣе нѣчим похвалиться, как только, что хуже мы от пса и гадины им кажемся, особливо папистам, которые власть и великое над лютеранами и кальвинистами и над другими народами имѣют преимущество. Они с жидами и цыганами (которых тоже довольно число имѣется) пріятнѣйше обходятся нежели с нами. Так то діавол от православной церкви их отторгнувшій и разницы заблужденіями как сѣтьми гораздо запутавшій в них, как в истых своих орудіях на нас в обятіях матери нашей православной церкви восточной воспитанных, ярится и свирепѣет; но мы под защитою Императрицы нашей здесь проживая нимало ненависти их не уважаем» [4, с. 23].

Серед літературної спадщини Іриней Фальковського привертає увагу ще одна праця: «Краткое географическое описание Венгрии» [4, с. 93]. Цю працю Фальковський провадив, перебуваючи на території Угорщини, але, на жаль, не довершив її. Перша частина тексту «Краткого географического описания Венгрии» міститься у першому томі «Автобіографічних записок». Вона складається із 7 параграфів, а також «Додатку» — це ще три і четвертий, незавершений параграф; цими текстами й завершується перший том автобіографії Фальковського. Ось як він сам коментує тут цей свій твір: «И поелику я, находясь в Венгрии, занимаюсь между прочим и сочинением Географического Описания Венгрии на Российском языке, хотя онаго и не докончал: то из оставшихся отрывков оного, и из всеобщей Географии Венгерскаго Автора, Иоанна Томка Саския, печатанной в Пресбургѣ и Кошовіи в 1777 году, (по коей я в том же году и обучался в Пресбургѣ). Прилагаю здѣсь краткое о Венгрии, и о Сербской, благодѣтельницававшей мнѣ, нации, Известіе, для всегдашней памяти». Через кілька років Фальковський повертається до цієї праці і вирішує переписати і наново оформити її. Цього разу він поміщає її на останніх сторінках першого тому власноручно зібраного підручника з точних наук під назвою «Сокращеніе Смѣшенной математики раздѣленное на двѣ части, из которіх первая содержит механику, идростатику, аерометрію, идравлику, оптику, катоптрику, діоптрику и перспективу, а другая тригонометрію сферическую, начала астрономи, географію, хронологію, гномонику, пиротехнику, архітектуру гражданскую и военную, собраное из ранних авторов в пользу Киевскаго Академическаго Юношества. В Киевѣ 1793» [5, с. 1]. Проте даний список починається чомусь не з першого, а із п'ятого параграфа. Варто зазначити, що другий текст виглядає естетичніше: почерк рівний, чіткий, каліграфічно виведений, характерний для більшості рукописних творів Фальковського після його праці в посольстві. Сам же текст, очевидно, був вклеєний до книги; такий висновок робимо на основі того, що жовті сторінки з текстом «Опису Угорщини» відрізняються від усього підручника, який написаний на сторінках зеленого кольору.

Але перейдімо до огляду самого твору. З тих уривків, які дійшли до нас, можемо припускати, що «Опис Угорщини» за задумом автора повинен був складатися як мінімум із двох частин. Перша частина «Краткое географическое описание Венгрии» містить в собі сім параграфів:

1. Раздѣленіе Венгрии, и вычисленіе всѣх, показанных в Саскiевой географіи городов и селеній первой округи.
2. Вычисленіе всѣх городов и селеній второй округи.
3. Вычисленіе всѣх городов и селеній третьей округи.
4. Вычисленіе всѣх городов и селеній 4 округи.
5. О правительствах венгерских.
6. О разных родах вельмож венгерских.
7. О гербѣ и монетѣ венгерской.

Після першої частини йде додаток «О сербской нации, обитающей в Венгрии»; додаток складається із п'яти параграфів:

1. О природѣ и состояніи сербов.
2. О состояніи сербских церквей.
3. О состояніи сербских священников.
4. О церковном правительствѣ у сербов
5. О уложеніи, или регламентѣ сербском.

Щодо змісту другої частини, яка мала заголовок «О Венгрии особь», не маємо, на жаль, докладної інформації, лише відомо, що перший параграф цієї частини мав назву «О циркулѣ по сю сторону Дуная».

У першому параграфі першої частини Іриней, йдучи за географією Іоанна Томки Сакія, подає загальний огляд території Угорщини, розповідає про річки, котрі течуть на її території, подає детальний територіальний поділ. Перший параграф завершується прискіпливим переліком всіх міст, які розташовуються у так званому першому окрузі.

Наступні три параграфи — це точний перелік міст, які знаходяться в другому, третьому і четвертому округах, з яких у двох перших перелічуються міста по цей і той бік Дунаю, а в третьому і четвертому параграфі міста по цей і той бік Тиси.

У п'ятому параграфі Фальковський переходить до огляду політичного устрою Угорщини, який завершується описом судової системи тогочасної Угорщини.

Шостий параграф під назвою «Про різні роди угорських вельмож» є спробою характеристики угорського суспільства. Тут автор веде мову про «чотири роди вельмож» — чотири суспільних верстви в Угорщині. Отож, Іринеї Фальковський говорить про «вельмож духовних», тобто архієпископів, єпископів, реальних і титулярних абатів, або ігуменів і каноників, яких висвячують на єпископів і под. Другий соціальний стан угорського суспільства — це «вельможі цивільні», тобто державні барони і комітатські графи та інші барони. Третій соціальний стан угорського суспільства, за Фальковським, — шляхтичі або кавалери, які бувають двох видів: ті, яким були даровані помістя, і ті, що мають лише привілеї шляхти. Четвертий суспільний стан складається з вільних королівських гаридів, які підпорядковуються начальникам королівських скарбниць, або їхньому персоналу. До цього стану входять також архіпастирські і єпископські шляхтичі, які не підпорядковуються комітетському судові, але мають особливий статус [4, с. 97].

Сьомий параграф має назву «Про угорські герб і монету». У ньому Фальковський подає детальний опис герба Угорщини і угорських грошей. Автор стверджує, що угорські гроші схожі на німецькі, бо Угорщина об'єднана з Німецькою Імперією [6, с. 24]. Далі йде детальний опис всіх видів грошей, яких налічувалося аж десять, а деякі мали ще й підвиди в залежності від місцевості, де їх карбували. Цим параграфом завершується перша частина «Опису Угорщини».

Далі йде додаток; перший його параграф «Про природу і стан сербів». У цьому параграфі ми бачимо, що автор вперше говорить від власної особи. У першому абзаці Фальковський своєрідно закликає читачів до зацікавлення подальшою інформацією, переконує в її потрібності: «Сербській народ, називаемый попросту рацким (лат. *Illyrica vel Rascianica nation* угор. *Ratzor*. нім. *die Ratzen*) между которыми я три года почти проживал, будучи одной православной с ними вѣры, достоинны подлинно того, чтоб мы історію и приключения его прилежно читали» [6, с. 26]. Одразу стає зрозуміло, що Фальковського найбільше цікавить саме релігійний аспект. Він говорить про те, що серби втратили свою державність під час воєн з турками; потрапивши у турецьку неволю, вибрали для себе підданство Угорщині, де отримали право на власне віросповідання і на будівлю церков у містах. Проте гніт з боку католиків все ж відчувається, через що багато сербів приймають католицизм; проте переважна частина сербського населення намагається притримуватися традиційного православного обряду. Фальковський стверджує, що вони готові «кровію вѣру запечатлѣть» [6, с. 26–27]. У кінці параграфу автор стверджує, що серби — «народ веселий, хоробрый і найбільше любить росіян» [6, с. 26–27].

Другий параграф додатку повідомляє нам про стан сербських церков, які, за словами Фальковського, розміщені в «многих знатних Венгрії мѣстах» [6, с. 27] й архітектурно подібні до католицьких храмів. Найвеличніші із сербських церков побудовано у Будимі і Пешті. Далі автор подає опис пештської церкви, зауважуючи, що на його основі можна скласти уявлення про вигляд інших сербських храмів. Цікаво, що крім словесного опису Фальковський прямо в тексті подає маленьку піктограму зовнішнього вигляду церкви; так само — поєднуючи словесний виклад і зображення — автор описує й вигляд церковного подвір'я. Після опису місцевості Фальковський описує скільки і як дзвонять тамтешні дзвонарі, залежно від того чи закликають на трапезу, чи на службу. Іринеї звертає увагу на те, що двічі дзвонять найменшим дзвоном під час служби, коли хор співає «Тебе поем», тоді всі схиляють голови, тричі говорять «Г[оспо]ди помилуй». Далі, після опису функцій і одягу церковних служок, Фальковський говорить про певну особливість місцевої традиції, незвичну для нього: «Примѣчания достойно то, что в великій пост от вечера страстнаго четвертка до субботы подражая римляном не звонят, но клеплют в доску; причем двери и окошки церковныя черным полотном бѣлыми

крестами раскрашенными завѣшивают, и плащаницу в пяток вечеру во круг церкви не обносят, но в субботу по утрени со звоном и клепаніем обхожденіе творят» [6, с. 28].

Завершується другий параграф описом традиції збору коштів у сербській церкві. Тут автор розповідає, що в церкві для пожертв є три миски: одна для школи, паламаря і шкільного дяка, інша — для бездомних і ще одна — на розбудову церкви. Оскільки греки теж кладуть у карнавки гроші, то в лівій частині храму співають грецькою. Заключною в цьому параграфі є розповідь про судовий процес, пов'язаний із будівництвом церкви.

Параграф третій розповідає нам про сербських священників. Спершу про одяг, який відрізняється від звичного для автора одягу православних священників. Фальковський зазначає, що більшість сербських служителів культу не мають відповідної освіти, але привітні до людей, і стверджує, що прості священники часто зазнають утисків від єпископів; конфлікти з єпископами закінчуються зазвичай заборонаю душпастирського служіння, але інколи їм вдається подавати в суди на апеляцію і відстоювати право бути священниками [6, с. 29]. Ті, які мають парафії у великих містах, як-от у Пешті чи Будимі, отримують добрий дохід, адже для них у церквах є окремі карнавки, куди люди кладуть гроші, окрім прямої оплати за послуги і треби [6, с. 29–30].

Четвертий параграф інформує про церковний провід сербів, який у них незалежний; серби підпорядковуються угорцям тільки в політичному плані, як вже було сказано раніше, а їхня церковна ієрархія самостійна. У найбільшій пошані у сербів, пише Фальковський, Павло Ненадович (прізвище наведене жирнішим шрифтом і буква «в» написана, як латинська «v». — *М. Т.*), котрий походив з бідної родини, навчався кравецькому ремеслу. Дівчина, з котрою хотів одружитися, вийшла за іншого, після чого Ненадович зарікся більше ніколи не одружуватися і прийняв постриг. Його обрали архіпастирем, коли здобув авторитет безстрашного захисника прав сербів перед царем [6, с. 30].

Фальковський подає короткі характеристики високопоставлених отців сербської Церкви. Серед них увагу привертає ще одне ім'я: Арсеній Радивилович, котрий «за подозрение содомскаго грѣха (мужеложества) в заточеніе в начале сего 1781-го года в монастыре Бездин с жалованьем годишним 200 послан к римскому епископу тайно ушол, и вѣру измѣнил» [6, с. 31]. Найбагатшою єпархією, за даними Фальковського була на той час Темишварська, її щорічний прибуток становив 20 000 (у рукописі назви валюти не вказано).

У п'ятому параграфі Іриней Фальковський наводить список із 19-ти привілеїв сербам, які прийняли угорське підданство. Виклад привілеїв подано латинською мовою, латиною ж було написано і саму книгу викладу прав «угорських» сербів, яка мала назву «Regulamentum».

Проте в цьому параграфі Фальковський, стверджує, що сербські привілеї не завжди виконуються, через що до угорських урядових установ надходить багато скарг [6, с. 34]. Закінчення п'ятого параграфу займає чверть сторінки, під ним Іриней помістив рисунок-розетку, на якій зображені флоральні візерунки, які нагадують виноградну лозу, гілки якої вписані в якийсь архітектурний елемент, на перший погляд схожий на балкончик.

На наступній сторінці вгорі знаходиться ще одна симетрична розетка з геометричними і флоральними візерунками, в центрі малюнок — дитяча голова з крилами, над котрою висить подушечка з короною. Під рисунком читаємо «Часть вторая о Венгрии особь». В епіграфі Фальковський оповідає про те, що територія Угорщини поділяється на дві частини: верхню та нижню, але оскільки межі обох територій не визначені — точаться постійні суперечки з приводу того, де закінчується верхня, а де починається нижня, — то багато з авторів, а серед них і Белій (поглядів якого дотримуюся і я — пише Фальковський), пропонують інший поділ Угорщини — на 4 частини звані циркулами (від латинського *circulus* — округ. — *М. Т.*) [6, с. 35].

У першому розділі Фальковський намірявся повести мову про один із згаданих раніше циркулів, а саме про той, котрий знаходиться по цей бік Дунаю, але маємо лише коротенький вступ про заселення території згаданого циркулу в давні часи і про народи, які проживали на цій території; текст займає приблизно чверть сторінки, і обривається на половині речення [6, с. 35].

У підсумку можна сказати, що даний текст Іриней Фальковського — перший опис Угорщини — дуже цікава праця історичного, краєзнавчого й релігієзнавчого характеру, яка,

незважаючи на незавершеність, повинна зайняти відповідне місце в історії дослідження культури угорців та сербів.

«Опис Угорщини» засвідчує в особі Іриней Фальковського уважного спостерігача, який фіксує глобальні особливості явища, не нехтуючи водночас дрібними деталями. Важливим є також те, що свої власні спостереження Іриней намагається поєднати і доповнити наявними документами і працями історіографічного характеру (як то «Regulamentum», чи праця Белія).

Інформація, подана в «Описі Угорщини», викладена дуже доступною і простою мовою, виклад плавний і логічний, всі дані вирізняються точністю і послідовністю. Треба зауважити, що текст написано рівномірним, наче друкарський шрифт, почерком і супроводжується малюнками автора, які візуально уявляють виклад тексту. Графічні малюнки притаманні для всіх рукописів Іриней Фальковського й засвідчують його талант художника.

Література:

1. Булашев Г. Преосвященный Иреней Фальковский епископ чигиринский / Георгий Булашев // Труды Киевской духовной академии. — 1883. — № 6. — С. 229–319.
2. Булашев Г. Иреней Фальковский коадьютор киевский / Георгий Булашев // Киевская старина. — 1883. — № 5. — С. 89–120.
3. Петров Н.И. О словесных науках и литературных занятиях в Киевской академии отъ начала ея до преобразования въ 1819 г. / Николай Иванович Петров // Труды Киев. духов. Акад. — 1867. — Т. I, № 1. — С. 82–118.
4. Фальковский Ириней. Біографическія известія о разных приключеніях жизни бывшего Лубенского полку, уѣзда Пирятинского, села Бѣлоцерковки священника Іоакима Фальковского, нареченного в монашество Іустином, и сына его Ивана Фальковского, найменованного в монашеском чинѣ Иринеєм, собранныя и списанныя последним в разных годах (Часть первая. Содержащая біографическія известія с 1756 по 1784 год) / Ириней Фальковский // ІР НБУВ. — Ф. 175. — № 2214.
5. Фальковский Ириней. Біографическія известія о разныхъ жизненныхъ приключеніяхъ бывшего Лубенскаго Малороссійскаго полку, уѣзда Пирятинскаго, села Бѣлоцерковки священническаго сына Ивана Фальковскаго, нареченнаго въ монашескомъ чинѣ Иринеємъ, собранныя и списанныя самимъ имъ въ разныхъ годахъ. (Часть вторая, содержащая біографическія известія съ 1784 года по (1786) годъ, in 4-о, на 275 страницахъ. Кромѣ біографическихъ данныхъ, тутъ же внесены и слова И. Фальковскаго, и отборнѣйшая часть ежедневныхъ размышленийъ его на 1786 годъ, при постриженіи его въ монашество.) // ІР НБУВ. — Ф. 312. — № 396 (663).
6. Фальковский Ириней. Сокращеніе смѣшенной математики, съ другими статьями, пис. Рукою преосвящ. Иреней Фальковскаго, in 4-о, на 188 страницахъ // ІР НБУВ. — Ф. 312. — № 725 (580).

«Short Geographical Description of Hungary» by Irenaeus Falkovskyi

The article analyzes the work «Short Geographical Description of Hungary» of Irenaeus Falkovskyi. This description is very interesting, because it allows learning the peculiarities of financial, social, political, and religious structure of Hungary at the turn of XVIII and XIX centuries.